

מה בין חינוך, ביטחון ו"כוכב נולד"?

▲
מלש"בים בגדנ"ע | על פי התפיסה של בן-גוריון, מערכת החינוך אינה מיועדת להעניק רק השכלה, אלא גם להכשיר את הנוער לשירות בצבא

אל"ם (מיל') גדעון טרן
הסמנכ"ל לפדגוגיה בבית
הספר הריאלי בחיפה

בגן אנחנו מקדישים את מרב הזמן כדי להכין את הילד לבית הספר היסודי; בבית הספר היסודי אנחנו מקדישים את מרב הזמן כדי להכינו לתיכון; ובתיכון - כדי להכינו לצבא. מרוב הכנות לעתיד אנחנו שוכחים את ההווה, והתוצאה היא תהליך הכשרה פגום - גם לקראת השירות בצבא

לחינוך בחיי המתחנך. האם אנחנו מכינים את הילדים ואת בני הנוער למה שיקרה להם בעתיד הקרוב או הרחוק, או שאולי מטרת החינוך היא אחרת ונוגעת הרבה יותר לדבר המסובך הזה שנקרא הווה, וליתר דיוק - המציאות העכשווית על שלל בעיותיה, יתרונותיה ועוצמותיה, כפי שהילד והמתבגר חווים כרגע באופן אותנטי?

יאנוש קורצ'אק, המחנך הדגול, שינה את תפיסת החינוך, אך בעיקר את תפיסת התקופה הקרויה ילדות, והטעים שילד בן 3 הוא לא חצי מילד בן 6, וילד בן 6 אינו חצי מבן 12. לילד בן 3 יש חיים שלמים וייחודיים, מובחנים באיכותם וביופיים מחייו של הילד בן ה-6 ומחיו של הנער המתבגר. לכל גיל ישנם המאפיינים שייחודיים לו.

לכן אסור למחנך לשכוח שחניכו חווה חיים שלמים, מלאים ובעלי משמעות. הוא לא "בדרך להיות אדם", אלא הוא אדם עכשיו: אדם בן 3, בן 6, או בן 17. החינוך ובית הספר חייבים אפוא לאפשר לילד לחיות באמת ולגדול באמת, בקצב טבעי, ולא רק לראות בחייו הכנה לחיים ה"אמיתיים" שיבואו כשיגדל.

כיצד נתפסת ההכנה לעתיד מנקודת מבטה של מערכת החינוך?

הבעיה מתחילה בכך שככלל - מערכת החינוך מסרבת לראות את עוצמות ההווה ואת צרכיו ומתעלמת מהם כמעט לגמרי ותחת זאת עוסקת בחיי המחר ובעתיד הרחוק. כך, כבר מגיל הגן אנחנו מכינים

מבוא: מעט על חינוך ועל ביטחון

מאז הקמת המדינה שלובים חינוך וביטחון זה בזה. בחזונו של בן-גוריון הייתה משימתו של צה"ל גם, ואולי בעיקר, חינוכית: בניית האומה, ומשימתה של מערכת החינוך הייתה להכשיר את הנוער לחלוציות ולהגנה. על פי התפיסה הזאת, שני התחומים - חינוך וביטחון - אינם פועלים באופן נפרד זה מזה אלא הם שני כלים הפועלים במשולב למימוש המפעל הציוני. ואכן גם היום מערכת החינוך אינה מיועדת להעניק רק השכלה, אלא גם להכשיר את הנוער לשירות בצבא. במאמר הזה אני רוצה לעסוק בנושא ההכנה לצה"ל שהוא מקרה מבחן שבאמצעותו אפשר, אולי, לבחון את מערכת היחסים הגלויה והסמויה שבין חינוך לביטחון, בין בית הספר לצבא ובין שני אלה לבין תרבות המרוץ אחרי הצלחה אישית שמאפיינת את החברה הישראלית בשנים האחרונות. אם תרצו: מה בין חינוך, ביטחון ותרבות "כוכב נולד".

מוזרותה של החברה הישראלית

אורח ממדינה אירופית, נאמר שוודיה, הבא לבקר בבתי הספר בארץ יפגוש תופעה מוזרה מאוד: בתוך בתי הספר שלנו מסתובבים חיילים, מדביקים מודעות: "בוא אלינו לים", "הגברים לשריון", "האמיצים לצנחנים". נכנסים לכיתות, מדברים עם תלמידים. זאת ועוד, בני השכבה יוצאים לשבוע שלם במחנה צבאי, שבוע "התנסות", יורים בנשק, מצדיעים למ"כ, עומדים בשלשות. אכן מחזה כמעט הזוי לאורחנו היקר שמעבר לים.

אותו אורח בוודאי יסיק עם הזמן שהצבא אצלנו הוא הרבה יותר מאשר פרק חובה הכרחי ומחויב המציאות - אצלנו לצבא יש תפקיד של ממש בעיצוב עתידו של הנער, התלמיד, החייל. בשלב כזה או אחר אורחנו יבין שאצלנו, בתרבות הישראלית המוזרה, הדרך אל העולם האזרחי עוברת דרך המחנה הצבאי. כדי להתבגר, להשתלב בחברה, להצליח ב"חיים" - אתה צריך להצליח בצבא.

ומכאן שביטחון הספר מוצא את עצמו נדרש להכין את התלמידים לא רק לעולם האזרחי - לבחירה, לביטוי עצמי, להשכלה רחבה ולאופקים תרבותיים, לשוויון ולפתיחות, אלא גם לעולם הצבאי הממתין מעבר לסיום ה"ב". אכן תופעה בלתי רגילה.

אורחנו מעבר לים מרגיש עכשיו שהוא כמעט פיצח את החידה הישראלית. בית הספר מכין לחיים. מכין לצבא. מכין לעתיד. מתברר שההכנה לצה"ל אינה אלא עוד הכנה אחת בשרשרת ארוכה של הכנות שלהן אחראי בית הספר.

וכאן, אולי, נעצור לרגע ונרשה לעצמנו לערער על העובדה הכל כך ברורה הזאת - "תפקידו של החינוך הוא להכין לעתיד" - ונתהה לרגע האם באמת אנחנו צריכים להתמקד באותו עתיד שלוט בערפל או שמא תפקידו של החינוך הוא לעסוק דווקא בהתמודדות עם הדבר המסתורי הקרוי "הווה"?

האם החינוך הוא הכנה לחיים שיהיו או מיצוי החיים בהווה?

השאלה הראשונה שאיתה מתמודד בפועל כל איש חינוך נוגעת לשאלת התפקיד שיש

ליצור חיים דאוגים ומלחיצים מלאים בדימויי הצלחה בלתי מציאותיים. זהו אורח חיים שלא ממש מעודד לאושר, למשמעות ולהגשמה עצמית וחברתית.

בין חשיבה הגיונית קדימה לבין לחץ מיותר

גם אם נאמר לרגע שאנו תומכים בפרדיגמת המחשבה של המרוץ, הרי לא היינו מעמיסים ריצת מרתון על ילדים באמצע תהליך גדילתם הפיזי. שריריהם עדיין לא התפתחו, עצמותיהם רכות ועדינות, נפשם עדיין אינה מסוגלת לעמוד בעומס של ריצה כזאת. היינו מתאימים את ההתנסות לגיל, לתקופה וליכולות ומציבים אתגרים בני השגה, ובשפה הצבאית: בונים "סרגל מאמצים".

אלא שמשוהו השתבש אצלנו בראיית המציאות. אנחנו דוהרים קדימה ומתמלאים סיפוק כשאנו רואים צמיחה בקצב מסחרר שמקדימה את זמנה ("כוכב נולד" היא ביטוי מוקצן של התפיסה הזאת). אנו מחייכים למראה ילדים שמתנהלים כמבוגרים ובני נוער שנראים כמו אנשי עסקים בשיא הקריירה. דוגמאות לכך יש בכל פינה: בני נוער שמסיימים חטיבת ביניים עם תואר אקדמי, בני נוער בכיתה י' שרשומים כבר ללימודי משפטים, ילדים בכיתה ו' שמפתחים סטארט-אפים ובונים תוכניות כלכליות, מפטרים אנשי צוות ושוכרים אחרים

אנחנו שועטים קדימה כדי להתכונן לעתיד ושוכחים
למצות את ההווה, את התקופה הייחודית בחיי כל ילד,
נער, איש

במקומם - הכול במסגרת תוכניות ופרויקטים בתוך בתי ספר קונוונציונליים לחלוטין. בחינות הבגרות הפכו לתופעה בלתי סבירה. בני נוער מבלים את רוב זמנם במרוץ קצר נשימה אחרי עוד יחידות בגרות כדי להשתלב במקום מוביל במרוץ אל הפקולטות המובילות - מרוץ שיהיה רלוונטי, אולי, רק שש שנים מאוחר יותר. כמו כן ניתן לראות ילדים בני 16 שרצים בחוף הים עם שקי חול על הגב כדי להתכונן לאותה סירת מובחרת, לאותה יחידה "נחשבת" או תפקיד יוקרתי. גם הם חלק מגיוס משאבי החיים בהווה לטובת ההצלחה האישית בעתיד.

תוצאות הדהרה קדימה

אולי גיל 17 ו-18 צריכים להיות מוקדשים לדברים אחרים, לדברים שכנראה באמת הכרחיים ורלוונטיים לבני אותו גיל? למצות, למשל, את התחום הרגשי והבין-אישי? את תחום המרד, המקוריות, החשיבה העצמאית והרדיקלית הרוצה לתקן את העולם?
כי אחרת, במציאות הקיימת, מתגלה תופעה שצעירים בני 30 ויותר הם מרובי תארים אך חסרי מיומנויות בין-אישיות יסודיות, חווים קשיים חברתיים מקיפים, חסרי כיוון וייעוד, שואלים את עצמם בפעם הראשונה (כי לא היה זמן בתיכון בין כל ההכנות לעתיד...) את שאלת גיל 19 הקלסית: מי אני ולאן פני מועדות? מה מקומי בחברה הישראלית? ויותר מכך: מה אני אוהב לעשות?

האם התופעה הזאת לא צריכה להדליק אצלנו נורה אדומה? האם אנו - החברה הישראלית ומערכת החינוך שלה - לא אחראים בראש ובראשונה לצייד את בוגרינו בכלים שיסייעו להם לרקום את מסלול חייהם הייחודי והמספק בעולם הזה? האם אנחנו, בהיסח הדעת, לא גורמים - באמצעות ההכנות הבלתי פוסקות לעתיד - לפגיעה קשה בתהליכים חינוכיים קריטיים בהווה?

את הילד לבית הספר. בתקופת הלימודים בבית הספר היסודי אנחנו מכינים אותו לחטיבת הביניים. חטיבת הביניים מכינה לתיכון, התיכון מכין לצבא וללימודי ההמשך וכך הלאה. השאלה מתי חיים ממש ולא מתכוננים לעתיד כמעט שאינה עולה. ושאלה גדולה וחשובה ממנה - מהם חיים ממשיים בהווה בכל גיל וכיצד מסייע החינוך בקיומם - נשאר בדרך כלל מחוץ לדיון ומחוץ לשדה החשיבה.

בעיני מערכות בכלל ומערכות חינוך בפרט התפתחותו של בן אדם מילדות לבגרות היא בדרך כלל תהליך ליניארי, קווי, כרונולוגי, שבו הוא מטפס בסולם, קומה אחרי קומה, לעבר הקומה העליונה. המבנה המייצג ביותר את תורת השלבים הזאת הוא בית הספר שמחולק לכיתות-כיתות לפי גיל הילדים. אלה עולים מכיתה לכיתה, מטפסים מיעד ליעד. מי שעולה שלב בקלות, הוא סיפור הצלחה. מנגד, מי שנתקע באחד השלבים צפוי לחוויה לא נעימה. מהבחינה הזאת המודל הצבאי והמודל הבית ספרי מסתדרים מצוין. שניהם ליניאריים לחלוטין ורואים בהתפזרות לצדדים או בשהייה בשלב כזה או אחר עניין חשוב או בעייתי שצריך לטפל בו - חינוכית או משמעתית.

העתיד יצא מפרופורציה

כשיש סולם, מטבע הדברים יש גם חכמים ונבונים שמנסים בכל דרך להקדים את המאוחר ולהתכונן כראוי לעתיד, קרי לשלבים הבאים: להכין את המטפסים הצעירים לשלבים הגבוהים, לעיתים טרם זמן. כי הרי מי שיטפס הכי מהר - עתידו מובטח, ומי שיתכונן טוב יותר לשלב הבא - יצליח לחצות אותו במהירות רבה יותר.
אני מאמין שבתוך ראיית עולם חינוכית שכזאת עלול ההפסד לגבור על הרווח. אנחנו שועטים קדימה כדי להתכונן לעתיד ושוכחים למצות את ההווה, את התקופה הייחודית בחיי כל ילד, נער, איש. מרוב "הכנות" אנחנו עלולים לפספס את הלמידה המעמיקה מתוך ההווה, ועלולים ליצור מקסם שווא של מוכנות ושל בשלות. ויותר מכך, זהו חינוך באווירה של הספק תכליתי ובאקלים של מרוץ - חינוך שעלול

לשמור על האידיאולוגיה הזאת בעצמו. צה"ל מוצא את עצמו אפוא עושה שימוש בתרבות השיווק ובוטיפוח המאויים האינדיווידואליסטיים. כך קורה שההכנה לצה"ל דומה לקמפיין פרסומי, שכן כבר כמעט אין הבחנה בין שירות בצה"ל לבין כל מוצר אחר שצריך למכור.

הכנה לצה"ל שמדגישה את ההגשמה העצמית ואת מימוש חלומות המתבגרים מסתכנת בבעיית אמינות, שכן כבר בלשכת הגיוס תתחוויר להם המציאות הצבאית הדורשת ציות. וכך ממש יחוו רוב המתגייסים הצעירים את ההתנגשות העוצמתית הראשונה בין האישי לכללי, בין הדהרה האישית לעתיד לבין מציאות חברתית משותפת קשה בהווה.

אותם מתבגרים, חיילים צעירים, שנפשמם לא הוכשרה להתמודד עם קשיי ההווה אלא בעיקר להביט קדימה אל "הדבר הבא", ימצאו את עצמם חווים משבר אמיתי. וכך יוצא שמרוב הכנות לעתיד הגענו בפועל לא מוכנים אל אחת התקופות הטעונות ביותר בחיים.

כיצד עושים הכנה שמבוססת על ההווה ובונה יסודות טובים לעתיד?

ככלל, אם ברצוננו לעצור את תופעת הדהירה קדימה ולהחזיר לאיזון את היחס בין ההווה לעתיד בחינוך שלנו, אנחנו צריכים להפסיק להשתמש במושג "הכנות" ולהתחיל להתמודד בפועל עם בעיות ההווה שחווים תלמידינו. כשנעשה זאת נוכל גם לבנות יסודות טובים לעתיד. מתוך כך יהיה נכון לומר שהכנה טובה לצה"ל היא מה שאתה עושה בהווה, במשך שנים ארוכות, בחינוך הערכי, הביקורתי, המוסרי והחברתי של תלמידיך. אם נאמין באמת בחינוך כזה, אני בטוח שנגלה די מהר שהוא משמש, בין השאר, גם הכנה מעולה לשירות הצבאי.

קל לבדוק את מקומנו דרך המטרות העכשוויות של ה"הכנה" לצבא ולראות כיצד אפשר להגשים כל מטרה כזאת בדרך שונה המביטה על ההווה ועל ההתמודדויות האמיתיות של תלמידינו בהווה:

מתגייסים בלשכת הגיוס | כבר כלשכת הגיוס תתחוויר להם המציאות הצבאית. רוב המתגייסים הצעירים יחוו את ההתנגשות העוצמתית הראשונה בין האישי לכללי, בין הדהרה האישית לעתיד לבין מציאות חברתית משותפת קשה בהווה

ההכנה לצה"ל בתוך סערת ההכנות לעתיד

בהקשר הזה קל יחסית להבין מדוע ההכנה לצבא, כפי שהיא נעשית היום, משתלבת היטב בתרבות ההכנות לעתיד שמקיפה את כל מערכת החינוך ובתרבות "כוכב נולד" המאופיינת בדהירה קדימה אל ההצלחה האישית, אל הפרסום ואל הסטטוס.

לכאורה לפנינו הדבר החשוב ביותר בעולם: להכין את בני הנוער הרכים והמבולבלים לשירות הצבאי, למעבר הקשה והמורכב מהחיים האזרחיים לחיים הצבאיים - מעבר שנושא בחובו התמודדויות אין-ספור במגוון תחומים ומשנה, כמעט תמיד, מרכיבים יסודיים בנפש ובאישיות.

אלא שמתרחשת תופעה מרתקת: היות שהצבא נחשב במקרים רבים לתחנה נוספת בדרך להצלחה ולהגשמה האישית, כמעט שלא מקיימים דיון אנושי-רגשי על משמעות המעבר - הקשה לעיתים קרובות - לחיים בצבא, וכן לא מקיימים דיון אידיאולוגי וחברתי על משמעותם של השירות ושל התרומה לצה"ל.

הצבא, כמו בית הספר, הופך שלא מדעת ל"כוכב נולד": מי יגיע לסיירת? מי יהיה טייס? מי יהיה הכוכב בשירות הצבאי ובכך יזכה ליתרון מוביל על חבריו? דומה שחל בלבול במילה "שירות": האם אני משרת את הצבא, או שהצבא משרת את עתידתי?

תפיסת המרוץ האישי מחלחלת לא רק אל בית הספר אלא גם אל הצבא, והוא מוצא את עצמו נאלץ לענות על צו האופנה ולהדגיש יותר ויותר את מוטיב ההצלחה האישית בתוך תהליך ההכנה לצה"ל.

בדרך קורה משהו גם לצבא עצמו: הרי בלא רוח גבית אידיאולוגית חברתית לא יכול צה"ל

משיגים באמצעות התמודדות חינוכית טובה, מקיפה ומשמעותית עם השאלות שכל נער וכל נערה שואלים את עצמם בנוגע לחייהם בהווה, ולא - כפי שאולי נהוג לחשוב - באמצעות התמודדות עם נושאים שיעסיקו אותם כשהיו בעתיד חיילים.

חינוך מפוכח לדמוקרטיה ולחשיבה ביקורתית - ללא קריצת עין

לפני כמה שנים ביקר הרמטכ"ל בבית הספר שבו אני מחנך. אחד התלמידים שאל אותו כיצד הוא מוכן להיות המפקד של "צבא המבצע פשעי מלחמה" ועורר סערה גדולה. מורים רבים ניגשו אליי וביקשו שאעניש את התלמיד. הסברתי להם שבבית הספר שלנו יש חופש ביטוי, אפילו מול הרמטכ"ל, ומותר לתלמיד (ואולי חובתו, בהיותו אדם חושב) לשאול - כל עוד הוא עושה זאת בנימוס - כל שאלה שהוא רוצה, בוודאי שאלות קשות שנמצאות על סדר היום הציבורי ואשר ללא ספק מטרידות אותו. (הרמטכ"ל, דרך אגב, לא התבלבל וענה לתלמיד תשובה ארוכה, מבוססת ומנומקת). זוהי גם דוגמה לסוג הקשר שאני מדבר עליו או למורכבות של הקשר שבין חינוך לביטחון. הקשר אינו חד-סטרי. הוא גם לא מכפיף את מערכת החינוך לצה"ל או לתפיסה אידיאולוגית חד-משמעית.

מערכת החינוך תעשה את תפקידה, אם תאפשר דיון מעמיק ופתוח הנסמך על חשיבה ביקורתית. לא הפתיחות היא הסכנה, אלא הרדידות והשטחיות. מה היינו מעדיפים: חייל וקצין שברגעי האמת יודעים להפעיל שיקול דעת מוסרי, ביקורתי ומעמיק, או חייל ומפקד שכל אירוע שטומן בחובו דילמה מערער אותם ומוציא אותם משיווי משקל?

הבנה מעמיקה של מהות המשטר הדמוקרטי, של זהות המדינה ושל משמעות שני המרכיבים בזהותה - היותה יהודית ודמוקרטית - היא, לדעתי, היסוד שעליו ניתן לבנות גם ויכוחים וגם הסכמות. אפשר לנסות ליצור מסגרת חוקית מוסכמת, אך צריך להיות רגישים מספיק לכך שתמיד יש צורך להבהיר ולברר. לפיכך עלינו לצייד את עצמנו ואת תלמידינו במיומנויות חשיבה שמאפשרות לברר מציאות מורכבת. אם נתעלם מהמורכבות ונדרוש ציות עיוור או "שקט תעשייתי", נגלה ברגעי האמת שהציות הופך לסירוב, שהשקט אינו אלא רדידות, ושהאחדות היא מיצג שווא.

סיכום: האם צריך בישראל חוזה חדש בין חינוך לביטחון?

האם כבר אין צורך באידיאולוגיה מגייסת, וניתן להפוך את הצבא למקצועי ולשחרר את מערכת החינוך מ"שירות המילואים" שלה? האם לא די ברמה לימודית גבוהה, בהישגים ובעומק, בחשיבה ביקורתית ומוסרית - דברים שהולכים ומתמעטים במערכת החינוך בשנים האחרונות? האם לא די בכך שנאפשר לנוער לפתח את יכולת החשיבה וההבנה שלו ונצייד אותו בהשכלה, בערכים ובכושר שיפוטי?

אלה שאלות לא פשוטות, אבל נראה לי שדבר אחד משותף לסדר היום החינוכי הצבאי ולסדר היום שלנו בבתי הספר: השאלה איך מחנכים צעירים להיות בני אדם שלמים הלווקחים אחריות על עצמם ועל החברה שאליה הם משתייכים.

אחריות כזאת, שנוגעת תמיד לחברה כולה ולא רק לאישי ולפרטי, עומדת היום במגננה אל מול תרבות של דימויי הצלחה מהירה, של פרסום ושל זוהר. עד כמה שהדבר אולי נשמע מוזר, גם מערכת הביטחון וגם מערכת החינוך נמצאות בצומת חינוכי חשוב - בין עתיד לבין הווה, בין אישי לחברתי, בין ממשי לאשלייתי.

הבחירה לחנך לאחריות כזאת המקיפה שלבים שונים בפרקי החיים - תלמיד, חייל, אזרח ובקיצור: בני אדם מעורבים ומשפיעים בחברה הישראלית - היא אולי הכוח המאחד והמוביל הקושר והיוצר חברה בריאה, חברה שבה לבני האדם יש סיכוי אמיתי ליצור את חייהם בהווה ולא רק לרדוף אחרי חלומותיהם בעתיד.

אם מטרתנו היא העלאת שיעורי הגיוס, הרי שכנראה נצליח לעשות עבודה טובה הרבה יותר אם במקום להנפיק פוסטרים נוצצים וסרטי תדמית שיווקיים נחנך לאורך השנים למעורבות, לאחריות, לחשיבה ביקורתית, לעשייה חברתית ולהגשמה. אלה הם גם כללי יסוד לחיים טובים ומשמעותיים אחרי השירות בצבא.

אם מטרתנו היא להקל על הקושי הנפשי שעומד להתרחש בחודשים הראשונים לשירות הצבאי - הרי שכנראה נצליח לעשות עבודה טובה הרבה יותר אם נלווה אישית את תלמידינו בבעיות האותנטיות שלהם בגיל הנעורים ונעסוק בהתמודדות עם משברים בחיים בכלל ובדרכים לפתרונם. עבודה טובה במיוחד נעשה אם נחנך למפגש טוב עם האחר, כך שיוכלו לראות בכל אדם שותף פוטנציאלי.

אם מטרתנו היא להרחיב את משמעות המושג אחריות - הרי שנעשה עבודה טובה הרבה יותר אם נדרוש מתלמידינו להדריך ולחנך, להתחבר לתנועות נוער, להתמודד באמת עם החברה שסביבם ללא עצימת עיניים.

אם מטרתנו היא חייל בטוח בעצמו, מוסרי וחושב, יצירתי ובעל מעוף - הרי שאנחנו חייבים לחנך באופן יצירתי ועם מעוף, לאפשר לכל תלמיד לגלות את אזורי החוץ שלו, להעמיק בדילמות המוסריות שבתוך התהליך החינוכי ולקשור אותן לחיים עצמם.

אם מטרתנו היא חייל שערכיו האנושיים מובילים אותו קדימה - הרי שאנו חייבים להעמיק שוב ושוב את מושגי הצדק והשלום, ליצור יחד עם תלמידינו דימויים מוחשיים לחיים של שלום ושל צדק חברתי.

ואם מטרתנו היא להכשיר את הנפש למלחמה ולקרב - הרי שבעיניי אין אנו במקצוע הנכון.

מתוך כך אפשר להבין שאת ההכשרה האמיתית והטובה ביותר לצה"ל, את ההכנה הטובה ביותר לשירות הצבאי